

ARHEOLOŠKA ZBIRKA FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U SINJU I AEQUUM

Sabiranje arheološke građe na nekom području, posebno onom na kojem se nalazi neki istaknutiji arheološki lokalitet, od vremena humanizma i renesanse bilo je znak pripadnosti europskom kulturnom krugu. Tako su i sinjski fratri, prije stoljeća i pol, ustanovili svoju arheološku zbirku.

Najčešće su u Dalmaciji pronalasci rimskih natpisa bili na izvorištu okupljanja starinarskih zbirka. Tako i najstariji muzej, onaj u Splitu, vuče svoje korijene još od Papićeve zbirke koju je opisao Marko Marulić. S pravom se pak osnutak franjevačke arheološke zbirke u Sinju 1860, potaknut otkrićem jedne skulpture, stavlja u slijed utemeljenja triju arheoloških muzeja, splitskog, zadarskog i zagrebačkog. Istini za volju, ne bismo trebali mimoći jednu drugu zbirku *sui generis*, koju je u Vidu kod Metkovića bio oformio seoski župnik Bariša Ereš još 1825. Doduše, to nije bila prava klasična zbirka, skup spomenika koji se u nekom prostoru sakupio i čuvao, već je Ereš naronitanske rimske natpise koje je sakupio, kao i kopije nekoliko natpisa, koje je poslao u Zadar za tamošnji arheološki muzej u osnivanju, uzidao u svoju kuću u Vidu, koja će potom biti poznata kao Erešova kula, što je, koliko je meni poznato, najstariji primjer čuvanja antičkih spomenika u seoskoj sredini u Europi.¹ Međutim, zadržimo li se na

---

¹ Usp. Emilio Marin et al., *Corpus inscriptionum Naronitanarum – I, Erešova kula – Vid*, Macerata – Split 1999.

klasičnom pojmu zbirke, onda franjevačka zbirka dolazi odmah iza spomenuta tri arheološka muzeja.

U Dalmaciji je dakle nakon splitskog prvo osnovan zadarski arheološki muzej, 1832. godine. Zatim dolazi do osnutka franjevačke sinjske zbirke. Moramo napomenuti kako su u 18. st. samostani, samostanske i župne crkve bili uglavnom vrlo jednostavni, dapače siromašni, što je bio rezultat slabijih financijskih snaga franjevaca. Tako je bilo do sredine 19. st.,² dakle otprilike do otvaranja sinjske arheološke zbirke.

Godine 1860. proslava stogodišnjice smrti Andrije Kačića Miošića okupila je narodnjake sjevera i juga, u Beču, Zagrebu, Osijeku, Rijeci, Zadru, Splitu, Šibeniku, Sinju, Makarskoj. U Sinju su se skupljali novci za otvaranje čitaonice kojoj je bilo namijenjeno Kačićevo ime. Oko te godine vode se borbe za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom te borbe da se prizna hrvatski jezik, odnosno da se uvede u škole, budući da je u Dalmaciji njime govorilo 420.000 stanovnika, dok je talijanskim govorilo samo 15.000.³

U Sinju su 1860, potaknuti pronalaskom glave Herakla u Čitluku, antičkom Ekvumu (*Aequum*), profesori počeli sakupljati arheološku građu, uglavnom iz prapovijesti i rimskog razdoblja. Napomenimo da je nešto kasnije, 1893, osnovan i »prvi muzej hrvatskih spomenika« u Kninu, današnji Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, te da je 1894. u Splitu bila utemeljena nova institucija koja je, nažalost, nakon Drugoga svjetskog rata *de facto* prestala s djelovanjem: »Bihać Hrvatsko društvo za

---

² Josip Ante Soldo, »Djelovanje franjevaca Provincije Presvetoga Otkupitelja kroz 250 godina (1735-1985)«, »Kačić«, br. XVII, Split 1985, str. 210-213.

³ Isto, str. 279-280.

istraživanje domaće povijesti«. To je bio širi kontekst u kojem je nastala sinjska franjevačka arheološka zbirka.

Utemeljenje te zbirke u Sinju na neki je način ponavljanje onoga što se već bilo dogodilo u Splitu, gdje je utemeljen arheološki muzej za Salonu. Dakle muzej je bio utemeljen u najbližem gradu, povijesnom nasljedniku Salone, u Splitu, na 5 km udaljenosti od arheološkog lokaliteta. Tako se dogodilo i u Sinju. Naime u startu je ta zbirka bila zbirka arheološkog lokaliteta Ekvum, da bi se potom područje njezina »pokrivanja« proširilo, kao što je to bilo i u slučaju splitskog Arheološkog muzeja, a onda opet smanjivalo. I u tom redukcijском procesu opet su dvije institucije imale sličnu sudbinu, sinjska zbog formiranja i djelovanja Muzeja Cetinske krajine. Sinj je dakle slijedio splitski model, dok je Vid kod Metkovića, počevši od Ereša pa do naših dana, slijedio drugi model, onaj čuvanja i izlaganja spomenika *in situ*, na mjestu gdje je bila stara Narona.

Zbirka fratara u Sinju postavljena je u sadašnjem obliku 30. rujna 1982. Na postavu su, uz fra Jozu Soldu, kustosa Zbirke, radili tadašnji djelatnici Arheološkog muzeja u Splitu: arheolozi Ivan Marović, Željko Rapanić i Nenad Cambi, tada ravnatelj Arheološkog muzeja, te crtači-konzervatori Ivanka Prpa i Branko Pender.⁴ Iako osobno nisam sudjelovao u tom poslu, bilo mi je zadovoljstvo i čast poznavati i u većoj ili manjoj mjeri kontaktirati sve kustose fratarske zbirke nakon Drugoga svjetskog rata, počevši od fra Nikole Gabrića i fra Hrvatina Gabrijela Jurišića, preko fra Marka Prpe, do fra Joze Solde i fra Mirka Marića.

---

⁴ Usp. govor fra Josipa Ante Solde, »Otvaranje zbirke Franjevačkog samostana u Sinju«, »Kačić«, br. XVI, Split 1984, str. 347-348.

Koje su glavne znanstvene odrednice koje su nam poznate o antičkom Ekvumu (rimski veteranska kolonija *Aequum*, arheološki lokalitet Čitluk kod Sinja)? Suvremenih sustavnih znanstvenih iskopavanja, što bi bila premisa za jednu novu monografiju o tom vrlo važnom hrvatskom arheološkom antičkom lokalitetu, nije bilo nakon Mišurinih istraživanja i njegove knjige koja je objavljena još daleke 1921. U razdoblju nakon objave te knjige mogli bismo samo spomenuti nekoliko manjih sondažnih istraživanja Branimira Gabričevića i Ante Miloševića, pa se moramo osloniti na *de facto* topografske rezultate,⁵ kao i rezultate proučavanja antičke skulpture,⁶ te poneke epigrafske priloge⁷ i urbanističke raščlambe.⁸

Nenad Cambi ističe da je kiparska baština franjevačke zbirke jedna od najvrjednijih u čitavoj Hrvatskoj, a u toj zbirci glavni udio zauzima Ekvum. Doista, ono po čemu je Ekvum poznat jest njegova kiparska baština. Do daljnjega će tako i ostati. Sve do nekih novih istraživanja i otkrića ostat će dominantne slike Herakla, Dijane Lucifere, donjeg dijela carskog kipa, možda Klaudijeva.

---

⁵ Fra Nikola Gabrić, »Colonia Claudia Aequum«, u: *Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka*, Split 1984, str. 273-284; Ante Milošević, *Arheološka topografija Cetine*, Split 1998, str. 24, 28-30, 32-35, 42-45, 175-176; Branimir Gabričević, »Iz antičkog perioda Cetinske krajine«, u: *Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka*, Split 1984, str. 94-99, 102.

⁶ Nenad Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split 2005, str. 43, 46-47, 62-63, 77-78, 91, 114-115, 121-127, 129, 156-157, 210.

⁷ Branimir Gabričević, »Novi natpisi iz sinjske okolice«, VAHD, 55, Split 1953, str. 256-258; Isti, »Neobjavljeni rimski natpisi iz Dalmacije«, VAHD, 63-64/1961-1962, Split 1969, str. 230-240.

⁸ Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976, str. 131, fig. 67, str. 142 i 153, fig. 94.

Stoga franjevačka zbirka i njezina ekvumska baština nisu zaboravljeni ni u suvremenim stranim sintezama o antičkoj Dalmaciji. Spomenimo talijansku sintezu,⁹ zatim često citiranu englesku¹⁰ koja Ekvum sagledava u povijesno-epigrafskom kontekstu, kao uostalom i sinteza na nje-mačkom jeziku.¹¹

Sigurno je najdragocjenija topografija Ekvuma ona fra Nikole Gabrića, što potvrđuje ocjena fra Joze Solde, ali i sam pogled na tu topografiju¹² – ona pruža, u doslovnom smislu riječi, osnovu za jednu buduću povijest Ekvuma.

Međutim zasad je jedina monografija o Ekvumu spomenuta knjiga fra Augustina Paje (Paška) Mišure iz 1921. (Graz – Beč). Objavljena je na francuskom jeziku i zapravo predstavlja doktorsku disertaciju obranjenu na sveučilištu u Fribourgu u Švicarskoj. Zanimljivo je da je ta disertacija u našoj arheološkoj literaturi prilično zaboravljena – knjiga se rijetko citira, što je tim čudnije s obzirom da neke druge, novije monografije o Ekvumu nema. Mišurina se knjiga *Colonia Romana Aequum Claudium* (Čitluk) temelji na svim nalazima koje je on zatekao, prikazuje njegovo arheološko iskopavanje 1911, te potom daje sintezu koja ima uporišta u topografiji, povijesnim i epigrafskim izvorima.

---

⁹ Sergio Rinaldi Tufi, *Dalmazia*, Roma 1989, str. 77-79.

¹⁰ John J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969, passim.

¹¹ Géza Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965, str. 118-121.

¹² »Kačić«, br. XVI, Split 1984, navedeni govor fra Josipa Ante Solde, te kao prilog (str. 381-384) naveden popis nalaza u Ekvumu s česticama zemlje, s kartom koja je slučajno izostala iz navedenog rada fra Nikole Gabrića, objavljenog u: *Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka*, Split 1984.

Kršćanstvo nam je u Ekvumu nepoznato, premda ne treba isključiti mogućnost za neki pronalazak u budućnosti. Naime što se tiče šireg područja, nedvojbeno je da je kršćanstvo implementirano,¹³ a u samom su Ekvumu pronađeni ulomci kasnoantičke keramike, odnosno afričke crveno glačane svjetiljke iz 4-5. st., koji su upravo u sastavu ove arheološke zbirke. Istina je da su oni rijetki te da daju naslutiti da je Ekvum bio u silaznoj putanji u kasnoj antici ili da je pak potpuno promijenio urbanistički okvir, a to dosad nije ustanovljeno. Podsjećam kako je Naronu promijenila urbanističku situaciju u kasnoj antici kad su kršćani, pošto je bio napušten tamošnji Gornji grad, stali graditi kršćanske bazilike u Donjem gradu. Uostalom, i Salona je promijenila urbano središte premještajući ga iz rimskog foruma u istočni dio grada, gdje se razvio biskupski šklop s bazilikama, krstionicom i episkopijem.

Činjenica je međutim da u franjevačkoj zbirci nema nijednog starokršćanskog skulpturalnog ulomka koji bi bio iz Ekvuma. Štoviše, koliko mi je poznato, takav do danas nije pronađen. U širokom zagorskom području, u kojem je Ekvum zasigurno bio najvažnije rimsko središte, pronađeno je dosta nedvojbeno starokršćanskih ulomaka, a identificirani su i ostaci nekoliko bazilika, pa se nameće ideja da se ovdje odvijao sličan proces kao u Naroni, samo u jednom širem prostornom luku: ovdje je Ekvum mogao »funkcionirati« kao naronitanski Gornji grad, a šire područje uokolo kao naronitanski Donji grad. Ta će nam ideja biti još prihvatljivijom shvatimo li položaj i ulogu rim-

---

¹³ Usp. Nenad Cambi, »Antički i ranokršćanski urbanizam i umjetnost«, u: *Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja*, Zagreb 2007, str. 90-93.

skog Ekvuma i značajke njegova urbanizma, onako kako ih tumače Ante Milošević i Nenad Cambi. Prema njima bi Ekvum bio središnja kultno-upravna točka, koja »servisira« sva okolna naselja bilo da su ih zaposjeli veterani bilo da ih još drže »autohtonci«. ¹⁴ U tom kontekstu ne bi nas trebao iznenaditi izraz o »ekvitinskom« teritoriju koji ćemo naći u Aktima salonitanskog koncila iz 533. god., ali ne i onima iz 530. Taj bi naziv upravo odgovarao činjeničnom stanju. ¹⁵

Glede pak imena biskupije koja nije pouzdano identificirana, kao ni njezino sjedište *Ludrum*, čini se razložnom pretpostavka da je to biskupija koja je nastala na ekvumskom ageru, pa je najizgledniji »kandidat« starokršćanska crkva s krstionicom u Otoku. ¹⁶ Što se tiče njezina plana, ¹⁷ nije navedeno ni naznačeno postojanje oltarnog prostora koji uokviruje oltarna pregrada. Na terenskim pak fotografijama s iskopavanja koje je 1956. vodio Branimir Gabričević (koje sam imao prilike vidjeti u Arheološkom muzeju u Splitu) sasvim je jasno definiran pravokutni prostor pred apsidom prema lađi, na rubovima kojega je bila postavljena oltarna pregrada. Takav isti tip prezbiterija bio sam naprimjer otkrio u Sv. Vidu u Naroni, u starokršćanskoj crkvi, u njezinoj prvoj fazi koju sam da-

---

¹⁴ Ante Milošević, »Gramatika prostora uz rijeku Cetinu«, u: *Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja*, Zagreb 2007, str. 105; Nenad Cambi, »Antički i ranokršćanski urbanizam i umjetnost«, u: *Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja*, Zagreb 2007, str. 77; Isti, *Antika, Povijest umjetnosti u Hrvatskoj* (2), Zagreb 2002, str. 57.

¹⁵ Emilio Marin et al., *Salona Christiana*, Split 1994, str. 161: »Equitinum«.

¹⁶ Usp. Pascale Chevalier, *Ecclesiae Dalmatiae*, t. 1, *Salona*, II, Rome – Split 1995, str. 198.

¹⁷ Isto, str. 199 i t. 2, pl. XXXIII, fig. 2.

tirao u 5. st.¹⁸ Ulomci oltarne pregrade koji su sačuvani u splitskom Arheološkom muzeju, vrlo zanimljivi i s aspekta analogne crkvene dekoracije u unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije, na današnjem području Bosne i Hercegovine, bili su pripremljeni za objavljivanje dok sam bio kustos starokršćanske zbirke splitskog Arheološkog muzeja, ali su kasniji poslovi to istisnuli iz moje agende te je taj posao ostao neobavljen.

Jedan ranosrednjovjekovni brončani nalaz iz Ekvuma, na koji je bio upozorio Ante Milošević,¹⁹ pokazuje da je širi ekvumski prostor dijelio sudbinu Salone, pa da se i na području samog Ekvuma mogla zateći ranosrednjovjekovna brončana matrica kakva je tijekom iskopavanja koja je 1912. i 1913. vodio Mihovil Abramić u ime Austrijskog arheološkog instituta u Beču bila pronađena. Sve to ide u prilog tezi o mogućim urbanističkim mijenama Ekvuma u kasnoj antici.

* * *

Naravno, za potpunu sliku Ekvuma, osim glavnine iz franjevačke zbirke, moramo uključiti i nekoliko spomenika iz splitskog Arheološkog muzeja, poglavito zaglavni kamen gradskih vrata s bustom Rome koji vjerojatno čini par s onim koji je u franjevačkoj zbirci, a prikazuje Viktoriju i klečećeg barbarina, te niz spomenika u Muzeju Cetinske krajine, poglavito one bez kojih ne možemo zamisliti baštinu Ekvuma, primjerice kip božice Rome ili onaj Fortune. Stoga ekvumski spomenici, ako već u gradu Sinju

---

¹⁸ Emilio Marin et al., *Sveti Vid*, Split 1999, str. 18, 22, str. 58, fig. 27.

¹⁹ Ante Milošević, »Mjesto nalaza i porijeklo ranosrednjovjekovne brončane matrice iz Arheološkog muzeja u Zagrebu«, VAHD, 83, Split 1990, str. 117-124.

nisu na istom mjestu na kojem su se počeli skupljati prije stoljeća i pol, u nekom muzejskom itineraru ne smiju biti mimoideni.

Pogledamo li pak koliko je spomenika iz Ekvuma zastupljeno u pojedinim vremenskim razdobljima, vidjet ćemo da spomenika iz prapovijesti uopće nema. (Što se tiče prapovijesnog razdoblja, u franjevačkoj se zbirci ističu skupine nalaza s nekoliko lokaliteta u Zagori, od vrlo poznatog Danila Bitinja do Jame u Podumcima, o kojoj je u časopisu »Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku« pisao umirovljeni muzejski savjetnik splitskog Arheološkog muzeja Ivan Marović.)

Od 50 spomenika iz antičkog razdoblja pak, skoro u cijelosti kamenih nalaza, skulptura, njih je 24, praktički polovica, iz Ekvuma, dok u drugoj polovici nalaza nema nijedan lokalitet koji bi se isticao, već ih je nekoliko ravnomojerno zastupljeno. Još je dojmljiviji taj odnos u katalogu natpisa. Od 29 natpisa ukupno, njih 16 je iz Ekvuma.

Tek u kategoriji keramike nalazimo spomenike iz Ekvuma koji su stariji od osnutka rimske kolonije u doba cara Klaudija, pa ukazuju na neku aktivnost koja je prethodila carskom dobu na istom području u helenističkom razdoblju. Sličan smo rezultat, no s određenim urbanističkim okvirom, dobili i u Saloni i u Naroni prigodom istraživanja koja sam vodio. Štoviše, nalazi su keramike u Ekvumu (3. st. pr. Kr.) za stoljeće stariji od onih u Saloni i Naroni (2. st. pr. Kr.). Možda jednog dana i u Ekvumu neka buduća sustavna znanstvena istraživanja uspiju identificirati helenističko-predrimski okvir na kojem je u doba Klaudija izvršena gradnja gradskog središta za naseljene veterane.

U jednoj svečanoj i poticajnoj prigodi u Sinju u prigodnom sam se govoru odvažio krenuti u jedno imaginarno

istraživanje Ekvuma. Taj sam govor kasnije i objavio.²⁰ Budući da premise tog govora nisu promijenjene, neka mi bude dopušteno završiti istim riječima:

»Kuda će nas odvesti?

Zacijelo prema Čitluku, antičkom Aequumu, gdje će tražiti nekadašnji grad, koji leži pod zemljom, u snu. Tražit će nekadašnji trg – forum, hramove koje su poštivali, kipove koji su na najvišem umijeću ondašnjeg svijeta ukrašavali i označavali životni milieu naših dalekih predaka. Kakvi smo mi baštinici? Primili smo u baštinu Herakla, koji se čuva u arheološkoj zbirci franjevačkog samostana, a jesmo li kadri poduzeti i jedno od glasovitih, mit-skih, dvanaest Heraklovih djela? Naprimjer jedanaesto: zadatak je bio da Heraklo donese plod zlatnog jabukovog drva koje je Majka Zemlja poklonila Heri kao vjenčani dar. Vrt je ležao na padinama planine Atlanta, gdje zadihani konji, koji vuku kočije Sunca, završavaju svoj put i gdje Atlantovo stado od tisuću ovaca i krdo od tisuću goveda luđa po nedodirljivim pašnjacima. Možda su ti pašnjaci u Čitluku?

Pro Aequo! Ave Aequum!«

---

²⁰ Emilio Marin, *Hello Narona*, Metković 1999, str. 55-56.